

Horneman's Prøve-Oversettelse af Profeten Michah (1777)

Af Knud Jeppesen

I 1776 udnævnte Ove Høegh-Guldberg den unge teolog *Claus Frees Horneman* (1751-1830) til ekstraordinær professor i teologi, og året efter fulgte en udnævnelse til ordinær professor¹. Samme år (1777) udgav Horneman et arbejde om Mikabogen, og det er en af de ældste monografier om dette skrift². Bogen kaldte han *Prøve-Oversettelse af det gamle Testaments Skrivter, som indeholder Profeten Michah*, og den er som angivet på titelbladet »Med Forklarende Omskrivning og Anmærkninger For Lærde og Ulærde«.

For en ydre betragtning er dette værk altså at bedømme som et af mange resultater af oplysningstidens interesse for problematikken

[1] Horneman havde gjort sig bemærket med *Specimen exercitationum criticarum in versionem LXX interpretum ex Philone*, Göttingen 1773 (Københ. 1774), og som kvalifikationsskrift til professoratet indleverede han et arbejde om Goethes Werther. Af *Prøve-Oversettelsen* fremgår det iøvrigt, at der må have foreligget nogle forarbejder til de filologiske arbejder, der først udkom på et senere tidspunkt; f.eks. omtales en *Clavis Dialectorum*, p. 89. I 1788 udgav han f.eks. *Observationes de Harmonia Lingvarum orientalium Ebraicæ, Chaldaicæ, Syriacæ & Arabicæ una cum Clave Dialectorum*.

vedrørende Bibelens oversættelse til modersmålene. Der kom jo en række private oversættelser på den tid; f.eks. kan nævnes, at Mikabogen også var oversat i en anden publikation fra samme år, nemlig i orientalist J. L. Brabrand's oversættelse af de tolv små profeter til dansk med noter på latin³. Horneman begynder da også sin fortale »Til det Danske Publikum« således: »Om vi Danske trænge til en bedre Bibeloversættelse? Jeg behøver ikke besvare dette Spørsmaal.« Derefter giver han sig i kast med at polemisere mod tidens oversættelser, både den officielle oversættelse, d.v.s. Christian d. 6.'s Bibel (1740) og

[2] Forholdsvis grundige litteraturlister til tidligere værker om gammeltestamentlige emner findes først og fremmest i E. F. Rosenmüllers *Scholia in Vetus Testamentum*, der udkom hos Barth i Leipzig i begyndelsen af 19. årh. Bd. VII,3 med bl.a. Mikabogen udkom 1814; litteraturlisten til Mika, (p. 9-11) begynder i 16. årh. Det ældste værk om Mikabogen angives at være Theodori Bibliandri *Commentarius in Micham*, Tiguri 1534, og det svarer også til de oplysninger, der kan findes i andre kilder. Rosenmüller nævner ikke Hornemans prøveoversættelse, og fra 18. årh. nævnes fra perioden før 1777 kun ét værk; det er til gengæld på hollandsk. Litteraturlisten til den samlede tolvprofetbog (*Scholia*, Bd. VII,1, 1812, p. 11ff) er heller ikke overvældende, men man kan notere sig i begge lister, at hyppigheden af oversættelsesforsøg tager til omkring 1770. – Hvis man skal dømme ud fra antallet af bevarede disputationer af danskere, har Mikabogen ikke været den mest populære profetbog; det var Jonas! Om Mika findes der kun en, nemlig *In vaticiniorum Michæ Cap. I com. 9 – ad finem usque* (1761) og heraf eksisterer kun første del (til v. 12). Det er en gennemgang af de tekstkritiske og historiske problemer i sidste halvdel af Mika 1, en tekst der er vanskelig p.gr.a. mange ordspil. Forfatteren var A. A. Fugl, der døde efter en tid som præst i Jyllinge og Gundsømagle i 1770. På Hornemans tid var man endnu ikke begyndt at sætte spørgsmålstegn ved ægtheden af nogen del af Mikabogen. Det første forsøg herpå udkom i Lemgo 1800, nemlig A. Th. Hartmann, *Micha, neu übersetzt und erläutert*; for alvor gang i diskussionen om Mikabogens integritet og autenti kom der imidlertid først efter fremkomsten af 2. udg. af H. Ewald, *Die Propheten des Alten Bundes*, Göttingen 1867. Dette emne vil blive behandlet i en senere artikel, der forventelig trykkes i *Studia Theologica* 1979, 2 under titlen »How the Book of Micah Lost its Integrity« (s. 101-131).

[3] *De tolv smaae Propheter på Dansk* oversatte af Johan Ludvig Brabrand, København (N. Møller) 1777. Brabrand, der døde 1804, udgav en række oversættelser til gammeltestamentlige skrifter, og selvom de ikke blev særlig vel modtaget, blev han dog titulær professor i 1780. – Da det ikke er mit egentlige anliggende at skrive om bibeloversættelser, har jeg ikke undersøgt, hvem Horneman specielt kunne sigte på med sine angreb; der er iøvrigt ingen spor af polemikken i selve fremstillingen. Derimod bør det vel nævnes, at Høegh-Guldberg selv interesserede sig for oversættelsesproblematikken. Efter at han var styrtet som Gehejmekabinetsssekretær i 1784 og blevet Stiftsamtmand i Aarhus, udgav han sin egen NT-oversættelse (1794).

dens efterfølgere, og nogle private til dels anonyme oversættelser. Denne polemik er, velsagtens i tidens stil, til tider mere følelsesladet end egentlig saglig. Det er altså bevæggrunden til, at Horneman nu i eget navn fremlægger et oversættelsesforslag til Mikabogen, og det er planlagt som den første af en række prøveoversættelser. Før han vil gå videre, ønsker han imidlertid at høre publikums dom. Han ønsker at blive bedømt såvel »med Skaansel og med Billighed« som med »en vis Grad af Skarphed«.

Hornemans bog blev bedømt og vist endda i det store og hele positivt⁴, men han fortsatte ikke rækken af prøveoversættelser. Ingen af de gammeltestamentlige arbejder, han udsendte i de følgende år, blev lanceret som sådan; disputatsen fra 1779 og kommentarerne til Joel (1787), salmerne (1789ff) og Jesaja (1803) var arbejder i en anden genre⁵. Mikakommentaren bærer tydeligt præg af, som vi skal se, hvor ujævnt Horneman arbejdede, og det er måske den enkleste forklaring på, at interessen for at komme videre med oversættelsesprojektet forsvandt.

Skulle man foretage en virkelig grundig og tilbundsgående undersøgelse af det foreliggende værk som oversættelse, måtte man se sagen fra forskellige synsvinkler. Man måtte på den ene side undersøge, om Horneman virkelig var »den gamle ærværdige Original troe«, og på den anden side om han i sin »egentlige ordrette Danske Oversættelse« har

[4] Bjørn Kornerup kaldte det »et grundigt og fortjenstfuldt Arbejde, der fandt almindelig Paaskønnelse«, *Den danske Kirkes Historie V*, København (Gyldendal) 1951, p. 376; jvf. Aage Bentzen, »Nogle Spørgsmaal vedrørende Claus Frees Hornemann«, *Kirken og Tiden* 1937, p. 19-32 og 54-60; spec. p. 56ff. Ang. striden vedrørende Mika 5,1 og Hornemans »Anhang«, se note 16.

[5] Disputatsen indeholder fortløbende kommentar til dele af Genesis og Hosea og er ifølge sagens natur et arbejde af en helt anden »akademisk« type. Man genkender dog let argumentationen fra *Prøve-Oversættelsen* til Mika 1,1 i behandlingen af overskriften Hos. 1,1 i *Specimen Hoseæ perpetua annotatione illustrati*, Hafnia (Höffner) 1779. – Titlerne på de øvrige værker er »Dr. C. F. Hornemans Forklaring over Propheten Joel, hvortil er føiet en Prædiken over Apost. Giern. X,34.35«, København (Schultz) 1787; »Dr. C. F. Hornemans Forsøg til en Forklaring over Davids Psalmer« (1-5) København (Höffner) 1789-93; »Dr. C. F. Hornemans Forklaring over Esaias Orakler, hvilke sandsynligen tilhøre ham selv«, København (Schultz) 1803. – Når Horneman ca. 40 år efter *Prøve-Oversættelsen* tog oversættelsesproblematikken op igen i nogle skrifter om nytestamentlige emner, f.eks. *Christi Taler hos Johannes* (se nedenf. note 16), skyldtes det helt andre ting, bl.a. utilfredshed med den nedsatte oversættelseskommision; se Kaj Baagø, *Magister Jacob Christian Lindberg*, København (Gad) 1958, p. 42f.

syndet »imod Tydeligheds Regler«⁶, men ingen af delene er den egentlige hensigt med denne undersøgelse; derimod er det hensigten at sige noget om bogen og dens plads i exegethistorien. Jeg skal derfor nøjes med at tangere disse problemer i den følgende introduktion af bogen⁷.

Horneman opdelte Mikabogen i syv taler eller »Afdelinger«, men disse taler er ikke identiske med de nuværende syv kapitler, og det er ikke i alle tilfælde sådan, at de oprindelige taler har været holdt, som versenes nuværende rækkefølge i Bibelen antyder; allerede herved er Horneman jo placeret som kritisk exeget! Kapitler 1, 6 og 7 er 1., 6. og 7. afdeling, og kap. 2 er også 2. afdeling, men i rækkefølgen vv. 1-6, 11, 7-10 og 12-13; de øvrige afdelinger er 3. afd.: 3, 5-8; 4. afd.: 3, 1-4 og 9-12 samt 4, 1-8, og 5. afd. er 4, 9-14 samt kap. 5⁸. Hver afdeling introduceres med en relativ kort indledning, der somme steder er en indholds-oversigt, andre steder er en lidt bredere parafrase. Herefter følger så oversættelsen, som jo iflg. titelblad og forord skulle være hovedsagen. men som oftest står den i skyggen af tredje led, »Forklarende Omskrivning«. Det er en meget bred og fortolkende parafrase til teksten, og den underbygges yderligere af fjerde led i dispositionen, nemlig »Anmærkninger« til teksten vers for vers. Disse anmærkninger er også af svingende karakter; bedst og klarest er de, når de giver oplysning af kontant art, f.eks. filologiske eller geografiske noter, men til gengæld er de mest spændende, når de bevæger sig ind på teologiske spørgsmål.

Hvad angår oversættelsen må det undre, at Horneman, der ellers gerne vil fremtræde som en »moderne« forsker, ikke har taget mere hensyn til den hebraiske poesis kendetegn, især i betragtning af at hans beundrede lærer i Göttingen, J. D. Michaelis, allerede i 1770 havde introduceret biskop Lowth's berømte værk herom med en annoteret

[6] Citaterne er fra den upaginerede fortale.

[7] Den semitiske filologi lades stort set ude af betragtning; der er dog ingen tvivl om, at en undersøgelse af Hornemans indsats som filolog kunne medvirke til at nuancere det traditionelle billede af ham yderligere.

[8] Også Dathe ville i *Prophetae minores* (se nedenf. note 65) foretrække at læse 2,11 mellem 2,6 og 2,7 (s. 78). Hornemans omrokeringer i teksten medfører den vanskelighed, at han, uden dog at gennemføre det konsekvent, giver versene nye numre; f.eks. kalder han 2,11 for 2,7 og 3,5-8 kaldes 3,1-4 o.s.v.

udgave⁹. Horneman har f.eks. næppe kendt eller forstået betydningen af parallelismus membrorum på dette tidspunkt¹⁰, men også på andre punkter kunne en skærpet opmærksomhed have gjort oversættelsen bedre; f.eks. oversætter han det i 5,9ff fire gange gentagne hebraiske verbum¹¹ på tre forskellige måder; på det punkt er den kritiserede 1740-udgave bedre, idet den har en form af »udrydde« alle fire gange.

Omvendt kan man give Horneman ret i hans ironiske bemærkninger om f.eks. den traditionelle gengivelse af overskriften til profetbogen: »HERRENS ord, som skede til Micha...«. Sådan kan man ikke sige på dansk; det er latin: »verbum sit«¹². Her er Hornemans eget forslag langt mere spændende, og det passer i hvert fald til den opfattelse, han havde om profetlitteraturen: »Her ere de Taler, som Jehovah aabenbarede for Michah...« Men gengivelsen af Mika 1,1 røber en tendens, som går gennem hele oversættelsen. Den er mere ordrig end ordret. Og ordrigdommen river ham med sig, så han allerede i oversættelsen er langt inde i fortolkningen. Han kan ikke lade være at give karakterer til højre og venstre. Et tilfældigt valgt eksempel vil vise hvorledes:

»Vee dem, som endog tilig i Dagbrækningen, udstrakte paa deres magelige Leie, pønse paa Ont, og udføre deres voldsomme Anslag: de gjøre det, da de have Magten i Hænderne.« (Mika 2,1)

Også her er 1740-Bibelen mere præcis¹³.

Men er oversættelsen bred, løber »Omskrivningen« ud over alle bredder. Parafrasen til 2,1 fylder f.eks. 1½ side (p. 54-56), og et enkelt ord מִי: »mit folk« gengives i parafrasen til Mika 6,3: »mit eget elskede og af alle Nationer i Verden som min egen besynderlige Eiendom

[9] Robert Lowth (1710-1787) udgav sin *De sacra poesi Hebraeorum* i Oxford (Clarendon) 1753. Göttingen-udgaven (Dietrich 1770) hedder det samme men med tilføjelsen: »Notas et epimetra adjecit Ioannes David Michaelis«. Hornemans forhold til Michaelis behandles nedenf. p. 65ff.

[10] Senere kendte Horneman fænomenet; det omtales f.eks. i *Christi Taler hos Johannes* (1820), p. 99. – Heller ikke Dathe, som vi skal vende tilbage til, fordi Horneman benyttede ham flittigt (se. p. 75f), rettede sig i sin oversættelse efter parallelismene.

[11] הִכָּרְתִּי. Lad mig med Horneman sige: »En Invending har jeg gjort mig fattet paa at tage imod: At jeg ikke burde have saa meget Orientalisk med iblant Danske Anmerkninger! ... Dog, saa meget jeg har kundet, har jeg stræbt at forebygge, at disse fremmede Karakterer ikke skulle hindre en Dansk Læser« (Fortalen).

[12] Horneman, *Prøve-Oversættelse*, p. 7f.

[13] Vee dem, som optænke uret, og gjøre ont paa deres leye! naar det bliver llyst om morgenen, gjøre de det, thi det er i deres hænders magt.

udvalgte Folk« (p. 188). Kort sagt ordene løber af med ham, ikke mindst når han skal gengive profetens revselse af folket. Det gælder f.eks. »Omskrivningen« af 6,5 (p. 188-190), der også løber ud over alle bredder og slutter således:

»Siig saa endnu, om Du kan, om Du tør, om Du er uforskammet nok dertil, at Jehovah ikke har gjort alt, hvad der kunde fordres af den ømmeste Velgiører, mod et Folk, han, som sin besynderligere Eiendom, især søgte at gjøre lykkelig.« (p. 190)

Endnu et eksempel på Hornemans stil må være tilstrækkeligt. Her er valgt Mika 3,12, profetien om Jerusalems og templets ødelæggelse. Det lyder i hans oversættelse, som er meget rimelig:

»Men vist nok skal Zion for Eders Skyld blive som Pløieland; Jerusalem skal forvandles til Steenhobe; og Tempelbierget skal blive til en med Skov begroet Høj¹⁴.«

Men den forklarende omskrivning hertil lyder i sin helhed:

»Men Eders Mod skal nok blive knækket: Eders Dumdristighed skal blive straffet tilligemed alle Eders andre Laster: Det er fast besluttet af Jehovah, for Eders Ugudeligheders Skyld skal ogsaa Judah, dette Land, som endnu hidintil er skaanet fra Undergang, tilligemed det prægtige Jerusalem, reent ødelægges: Zion, det er, den øverste Deel af Staden, hvori Slottet ligger, skal opryddes, som pløiet Agerland; Og heele Jerusalem, med alle sine Herligheder skal blive forvandlet til Steenhobe, eller til øde Høie: Templet selv, det hellige og al Pragt trodsende Tempel, det Sted, hvor Jehovah selv tilforn boede som synlig blant sit Folk, og paa den høitideligste Maade blev, som alle Guders Gud, som Himlens og Jordens Herre, æret og tilbedet af sin Religions Tilhængere, skal da blive til en Høj, bevoxet med vild Skov, og derved saa meget bekvemmere for Afgudsdyrkerne, til at vanhelliges ved deres vederstyggelige Øvelser. Dette skal skee, naar den Babyloniske Konge, Nebukad-næzar, med en vældig Hær falder ind i Landet, forstyrrer det, trænger igiennem intil Jerusalem selv, ødelægger den, og fører Inbyggerne fangne med sig til Babylon.« (p. 113).

De anførte eksempler må være fyldestgørende som bevis for at det ikke først og fremmest er som oversættelse og parafrase, Hornemans bog om Mikabogen har interesse for eftertiden. Selvom oversættelsen og omskrivningen er ordrige bliver der nemlig også på de 227 sider bogen

[14] Christian d. 6.'s Bibel: »Derfor skal Zion pløyes (som) en ager for eders skyld; og Jerusalem blive til steen-hobe, og husets bierg til høye i en skov«.

fylder – foruden fortalen på 6 sider og »Forandringer og Tilsetninger« på 8 sider – ind imellem lejlighed til at fremsætte bemærkninger, der rækker langt ud over problematikken vedrørende fordanskningen af Mikabogen. Imellem filologiske, tekstkritiske og exegetiske oplysninger kommer der vigtige, principielle overvejelser; f.eks. er tanken om videnskabens frihed kontra den tvang, der i tidens løb har været lagt på exegeterne, et emne, der tages op flere gange. Friheden er et princip for Horneman, og han tager sig bl.a. frihed til at vise, at Mika 5,1 – »Du Betlehem Efrata...« – ikke er en messiansk profeti, men en spådom om nære historiske begivenheder; hvordan han gør det, skal vi vende tilbage til senere¹⁵.

Det kan næppe undre, at et sådant synspunkt var en anfægtelse for samtiden, og Horneman følte sig foranlediget til samme år (1777) at modificere sin hypotese i et »Anhang« til prøveoversættelsen. Han forlod den dog aldrig helt; da han mange år senere (1820) også skrev om Mika 5,1, hævdede han igen med en mindre modification sin ungdoms hypotese herom¹⁶.

[15] Se nedenf. p. 71. – Se også Horneman-citatet om videnskabens frihed, note 35.

[16] Anledningen til »C. F. Hornemans *Anhang til sin Prøve-Oversættelse af Propheten Michah*« (12 s.), København (Hallager) 1777, vurderes forskelligt af Kornerup og Bentzen (se note 4). Spørgsmålet er, om Guldberg stod bag, som f.eks. hævdede af Lindberg (som omtales grundigere i note 19), eller ej; det skal ikke diskuteres i denne sammenhæng. Men i hvert fald: Horneman trak ikke sin tidshistoriske forståelse af konteksten (Mika 4,9-5,14; se nedenf. p. 71f) tilbage, men indrømmede, at 5,1f indeholder et sidespring i tanken: »Tanken om Jerusalems Befrielse fører Propheten, formedelst Ideernes Lighed og Forbindelse, paa Liv-Tanken om Messiah; og derefter fortsetter han igjen Talens afbrudte Sammenhæng« (*Anhang*, p. 8). Under pres eller ej! det var tydeligvis en lettelse for ham at få det sagt: »... det er mig en sand Glæde, at have funden en Forklaring over dette Sted, som beroeliger mit eget Hierte langt meer, end den forhen givne nogen Tid, som jeg og ikke har fortiet, har tilfredsstillet mig« (p. 7). Men i 1820 havde Horneman opgivet sit tilbagetog. I »Dr. C. F. Hornemans *Oplysninger til Christi Taler hos Johannes. Første Deel, Med Tilhørende fem Excursus og Fortsat Revision af Bibeloversættelsen af 1740 og 48*«, København (Schultz) 1820-21 skrev han om Mika 5,1: »Altsaa fordrer Nexus, at det første Vers maa henføres til samme Periode, som omtales baade i det foregaaende og efterfølgende« (p. 125). Han fastholdt som i 1777, at det iflg. sammenhængen må dreje sig om Tirhaka (se nedenf. p. 73) og han supplerede med en oplysning fra Pocockes rejsebeskrivelse (se note 64) om, at der mellem Jerusalem og Betlehem skulle findes en »Tirhakas dal« (p. 128f). Men også nu vil han gerne have det davidiske kongehus og Messias' fødsel med i fortolkningen. Derfor følgende ræsonnement: »antage vi nu, at i Digterens Siel Tanken om

Men var Horneman ved at komme i vanskeligheder på grund af Mika-oversættelsen, er det for intet at regne mod den modstand han mødte i sine sidste år som professor. Han blev ved med at fungere næsten til sin død (1830), altså i ca. 50 år, også selvom han fra 1806 ikke længere var forpligtet til at forelæse, fordi han var den professor ved universitetet, der havde højest anciennitet. Det lader sig ikke bortforklare¹⁷, at han skulle have standset noget før. Måske er det nok at gå for vidt med Hal Koch at påstå, at »allerede ved Aarhundredskiftet havde han paa mange Maader overlevet sig selv«¹⁸, men der er vel næppe tvivl om, at han burde have indstillet sin virksomhed, før det i 1820'erne kom til de meget voldsomme angreb fra Grundtvig og kredsen omkring ham. I hvor høj grad disse angreb var berettigede, falder uden for denne artikels emne; men de skal beklages ud fra den synsvinkel, at de karrikerende træk, som disse angreb på Horneman udstyrede den nyere gammeltestamentlige forskning med¹⁹, sikkert var medvirkende årsag til, at de betydelige ansatser til en dansk eksegetisk indsats, der findes i Hornemans tidligste arbejder, ikke blev taget op af andre. Sammenstødet mellem de nye strømninger og den beviseligt til sidst senile olding blokerede den videre udvikling, idet den udstyrede den dannede

Ezechias har absorberet Tanken om Tirhaka, og bortkastet Ham som Hedning; saa kan dette Bibelsted lade sig overføre paa Messia's Fødsel i Bethlehem: Matth. og Joh. 11 cc«. (p. 131).

[17] Aage Bentzens forsøg på en »Ehrenrettung« tildels i *Dansk Biografisk Leksikon* X (1936), p. 587-589, og endnu stærkere i artiklen i *Kirken og Tiden* (se note 4) går efter min mening alt for vidt, især hvad angår Hornemans sidste leveår.

[18] *Den danske Kirkes Historie* VI, p. 63.

[19] Der er ingen tvivl om, at der var sket et alvorligt skred i Hornemans opfattelse af de messianske forjættelser fra han i 1777 sluttede *Prøve-Oversættelsen* med ordene »... det gamle Testaments Profetiske Skrifter have vist nok desuden sikre Spaadomme nok om Messiah« (p. 227) til han i 1820 skrev ekskursen om »... virkelige eller formeentlige, Messianske Bibelsteder« i *Christi Taler hos Johannes* (p. 89ff); se f.eks. også den tidshistoriske tolkning af Immanuelstegnet (p. 131ff). Alligevel må det siges, at f.eks. J. C. Lindbergs negative referat af Hornemans forståelse af de messianske steder skød ved siden af; se *Theologisk Maanedsskrift* III, 1825, p. 141ff og jvf. Baagø, *Magister Jacob Christian Lindberg*, p. 81. Her forties f.eks. at Horneman trods alt fastholdt, at der er træk i profeternes messiasforkyndelse, der »ikke allene passer sig paa Ingen bedre, end paa Jesum af Nazareth, men endog, i dets videste Udstrækning og fuldeste Sandhed, paa Ingen anden, end paa Ham allene«. (1820, p. 120f.) Derimod kan Lindberg da med rette ironisere over Hornemans svingende opfattelse af Mika 5,1 (se note 16).

almenhed med et negativt billede af den ny tids gammeltestamentler²⁰.

På den baggrund er det hensigten her at gå tilbage til Hornemans første eksegetiske arbejde, bagom alle angreb også de eventuelle angreb der førte til udgivelsen af »Anhang«. Vi skal se på den oprindelige *Prøve-Oversættelse* således som den forelå i 1777. Den blev som sagt ovenfor vel modtaget, og det er også bevidnet at studenterne i de første år syntes godt om Horneman²¹. Hvad var det da for en exegeese og teologi, Horneman lagde frem sammen med oversættelsen af Mikabogen?

Efter sin teologiske embedseksamen var Horneman i 1770 rejst til Göttingen for at studere, først og fremmest hos Michaelis og Heyne. I vor sammenhæng er det naturligvis først og fremmest den påvirkning, han måtte have fået i mødet med *Johann David Michaelis* (1717-1791), der har interesse. Kredsen omkring ham var et af de steder, ja vel det afgørende sted, hvor den historiske skriftopfattelse brød igennem; det var her inspirationen til starten på den gammeltestamentlige indledningsvidenskab blev givet. Blandt de nytilkomne studerende i Göttingen var i 1770 også *Johann Gottfried Eichhorn* (1752-1827)²².

[20] Anmeldelsen af Hornemans *Scripta genuina Græca Patrum Apostolicorum Græce et Latine edita...*, Hafnia (Schultz) 1828-29 i *Theologische Studien und Kritiken* 3/1830 (p. 920-922) taler sit tydelige sprog om, hvor senil Horneman var til sidst. Den er skrevet af en tysker (H. C. M. Rettig, 1795-1836), der næppe kunne være interesseret i at angribe Horneman for hans holdning i den danske kirkekamp. Der er da heller ingen antydninger i den retning; derimod er holdningen: »Wir halten uns für verbunden, das ganze theologische Publicum vor dem Ankauf dieser, sollen wir sagen Ausgabe oder Correcturabzüge? zu warnen«. Herefter kritiseres alt fra papirets kvalitet til udgavens manglende nøjagtighed. Dette »Machwerk« ville anmelderen gerne tilskrive trykkeriet, men han kan ikke frikende Horneman, tværtimod. De eksempler, der tages frem taler deres tydelige sprog; f.eks. *P* for π på græsk. – Det traditionelle negative billede af Horneman kan findes f.eks. i artiklerne om ham i *Kirke-Leksikon for Norden* (II, 1904, p. 462, L. Koch) og *Salmonsens Konversationsleksikon* (2. udg. XI, 1921, p. 739, L. Moltesen).

[21] Se om J. C. Lindbergs fars studietid hos Baagø, *Magister Jacob Christian Lindberg*, p. 20; jvf. B. Kornerup, *Den danske Kirkes Historie* V, s. 416.

[22] Se Hans-Joachim Kraus, *Geschichte der historisch-kritischen Erforschung des Alten Testaments von der Reformation bis zur Gegenwart*, Neukirchen Moers 1956, om Michaelis (§ 28) og Eichhorn (§ 34). Eichhorn kaldes »Mit Recht ... Begründer der modernen Einleitung ins AT«, jvf. O. Eissfeldt, *Einleitung in das Alte Testament*, 3. udg., Tübingen (Mohr) 1964 (p. 3f), men der er ingen tvivl om, at der går en linje tilbage til Michaelis.

Der er ingen tvivl om, at Horneman havde taget ved lære i Göttingen, og at Michaelis havde lagt mærke til ham; han omtalte ham et sted som »ein gelehrter Däne«²³. I hjemlig sammenhæng kan Horneman i forhold til Michaelis med rette kaldes »hans danske Discipel«²⁴, og det fortælles om ham, at han simpelthen i sin ydre fremtoning lagde vægt på at efterligne mesteren²⁵. Der er således al mulig grund til at undersøge, i hvor høj grad Hornemans forsøg på at løsgøre sin Mikaopfattelse fra den dogmatiske udlægning svarede til Michaelis'.

Mærkeligt nok findes ingen direkte henvisninger til Michaelis' synspunkter i *Prøve-Oversættelsen*; den meget nøjagtige angivelse af et sted fra hans (arabiske) »Krestomatie« (p. 112), samt henvisningen til »Mosaisches Recht« (Anhang, p. 12) tæller ikke i denne sammenhæng. En undersøgelse af forholdet mellem Horneman og Michaelis kan derfor ikke starte ved direkte citater, men må gå en anden vej.

Michaelis oversatte over en årrække (1769ff) hele det gamle Testamente til tysk, men oversættelsen af Mikabogen heri er yngre end Hornemans prøveoversættelse²⁶. Der kan altså ikke være tale om en direkte påvirkning fra Michaelis ad denne vej. Det fremgår da også, at Horneman så anderledes på en række detaljer, end Michaelis gjorde; f.eks. skal vi se, at de var afgørende uenige om fortolkningen af Mika 5,1²⁷. Ikke desto mindre er der på en række punkter overensstemmelse i grundpræmisserne, og her går det sikkert an at antage, at Michaelis har primatet. Sandsynligvis ville en grundigere undersøgelse af Michaelis' skrifter end den, beskæftigelsen med Hornemans Mikaoversættelse giver anledning til, kunne vise, hvornår disse hovedtanker er dukket op i dette forfatterskab; her kan det kun blive til nogle få antydninger, bl.a. fordi man også må regne med den personlige, mundtlige påvirkning fra Michaelis til Horneman gennem undervisningen, og den er ifølge sagens

[23] *Orientalische und exegetische Bibliothek* IV, Frankfurt a.M. (Garbe) 1773 i en anmeldelse af arbejdet om LXX hos Filo (se note 1); p. 160-169.

[24] Michael Neiiendam, *Christian Bastholm*, Studier over Oplysningens Teologi og Kirke, København (Gad) 1922, p. 54.

[25] Jvf. Kornerup, *Den danske Kirkes Historie* V, p. 416.

[26] Forordet til Jesajaoversættelsen som kom først af profetbøgerne er dateret til 30. sept. 1779. – De danske citater af Michaelis er hentet fra Johann David Michaelis, *Oversættelse af det gamle Testament med Anmærkninger* (Af det Tydske oversat ... ved Mag. Jens Bech), Bind IV, København (Gyldendal) 1790-91.

[27] Se nedenf. p. 70-74.

natur næsten umulig at efterspore, når Horneman ikke selv gør opmærksom på den.

I forordet til Jesajaoversættelsen skrev Michaelis om »den aabenbarede Religion«, at dens guddommelighed bl.a. beror på, at der er »opfyldte Spaadomme«; sådanne »maae, naar de skulde have nogen Beviis-Kraft, være saa omstændelige, at de ikke kunde indtreffe ved et blot lykkeligt Tilfælde, derhos ogsaa af et saadant Indhold, at en menneskelig Forstand ikke ved politisk Klogskab, kunde forudsee det Omspaaede«; et andet bevis er underet²⁸. Denne opfattelse deles tydeligvis af Horneman, selvom han ikke udtaler sig ligeså klart og principielt²⁹.

Bibelen var for Michaelis bl.a. »det eeneste gamle indenlandske Asiatiske Original-Document«³⁰. De bibelske skrifter er kilde til historien, og man må forstå dem i nær sammenhæng med den samtidige historie; derfor tog Michaelis i Jesajaforordet anledning til at gennemgå det assyriske riges historie på Jesajas tid. Tilsvarende udredninger og overvejelser finder man hos Horneman³¹. De er desuden enige om, at man ikke umiddelbart kan overføre sin egen tids normer på bibelens sprogbrug, fordi den repræsenterer en anden kultur. Således var Michaelis' bedømmelse af Mika 1,10ff. med de mange ordspil på hebraisk: »ei heller er Ordspil efter vor Smag, men Østerlænderne elske dem«; lidt mere omstændeligt, men med samme pointe hævdede Horneman: »saavistsom Ordspil, i de nyere Sprog, sædvanlig holdes for Pletter i Stilen, og foraarsage Væmmelse, saavist have de i de ældste Sprog været holte for Skiønheder, og behaget«³².

[28] Michaelis, *Oversættelse*, IV, 1, p. 7.

[29] Horneman skrev, at den af Mika forudsete Sankeribs belejring af Jerusalem var »En Tildragelse, som vel efter de udvortes politiske Omstændigheder at slutte, ikke syntes mindre, end rimelig, og desuden nødvendigviis maatte henge af saa mange smaa vilkaarlige Omstændigheder, som et Menneskes Aand umulig kunde forudsee« (p. 99f.); jvf. Omskrivningen til Mika 3,12 ovenfor p. 62.

[30] Michaelis, *Oversættelse*, IV, 1, p. 10.

[31] Horneman diskuterede (p. 44), hvilken situation Mika 1,9ff hentyder til, når Lakish er inddraget. Han ender med at slå fast, at profeterne var så troværdige historiske vidner, at de kan bruges som kilder også til begivenheder, der ikke er omtalt andre steder i Bibelen. – At Horneman fandt det nødvendigt at give den historiske baggrund for et profetskrift fremgår iøvrigt meget tydeligt af indledningen til Joel-kommentaren (se note 5).

[32] Michaelis, *Oversættelse*, IV, 2, p. 1349; Horneman, *Prøve-Oversættelse*, p. 31. – Michaelis har en grundigere gennemgang af detaljer i denne tekst i *Orientalische und exegetische Bibliothek*, XX 1782, p. 169ff.

Flere gange i *Prøve-Oversættelsen* tangerede Horneman det problem, at selvom en tolkning repræsenterer sandheden set fra et dogmatisk synspunkt, er den ikke rigtig, hvis den ikke svarer til tekstens eget indhold³³. Det gælder ikke mindst hans fortolkning af kap. 4 og 5, og her er der igen et tydeligt slægtskab med Michaelis' argumentation.

Som eksempel skal nævnes Mika 4,1-5, der handler om Sions strålende fremtid som centrum for alverdens gudsdyrkelse³⁴. Fælles for de to fremstillinger er, at de begge samler de forskellige tolkningsmuligheder i to hovedgrupper. Der er den dogmatiske opfattelse, at teksten er en form for messiansk forjættelse, og der er den historiske, at der skildres en fremtidig periode indenfor Israels historie. Horneman kunne ikke »antage denne Spaadom, i sin egentlige og nærmeste Forstand, for at handle om Messiah«, og han afviser også, at der skulle sigtes til »Jødernes allersiste endelige lykkelige Tilbagekomst, fra deres nærværende almindelige Adspredelse over hele Jordkloden, til deres eget Land igien, som mange, efter Paulus, troe, virkelig endnu at vente paa dem«. Ikke mindst det sidste punkt, havde også Michaelis under behandling. Mika 4,1ff handler ikke om noget der er sket i Kristi kirkes tid – kirken har jo ikke *så* fredelig en historie! Men »naar jeg læser Bibelen for mig selv«, – som han udtrykte sig – foretrak han den egentlige historiske forståelse, og især måtte han afvise, at det drejer sig om en opfyldelse af, hvad Rom 11,25-27 sigtede til. Denne tanke er nok rigtig, men det er blot ikke troligt, at den kan findes hos Mika³⁵.

[33] Se f.eks. afvisningen af, at Mika 1,9ff skulle være Guds egen klage. Dogmatisk set er det da rigtigt nok, »at Gud straffer, ikke med Lyst, men med Ømhed, og i den Hensigt, at stanse Lasterne i deres Fart«, (p. 29). Men i den foreliggende tekst findes profetens klage og ikke Guds.

[34] Man må notere sig, at ingen af de to forfattere tilsyneladende har fundet et problem i, at samme tekst findes næsten ordret i Jes. 2.

[35] Michaelis, *Oversættelse* IV, 2, p. 1354f. – Hornemancitaterne findes på s. 117 og 118. Det første citat fortsætter: »Dog, efterhaanden have Fordommene tabt meget af deres Magt; Man har lært at insee, at fuldkommen Frihed til at undersøge Sandheden efter fornuftige og upartiske Grunde, og tænke og tale efter Overbeviisning, var, om nogensted, især nødvendig i Videnskabernes frie Stat, som altid maatte tabe uendelig ved at slaviske Baand paalagdes tænkende Siæle; og at Religionen selv altid maatte vinde meer, end den kunde tabe, ved en fornuftig Frihed til at søge efter Sandheden«. Der er noget i terminologien her, der minder om Voltaire, og i anden sammenhæng henviser Horneman da også til ham; se *Forklaring over Esaias Orakler* (1803), p. 2, hvor han iøvrigt tager afstand fra Voltaires profetopfattelse.

Horneman gjorde altså fælles front med Michaelis imod en bestemt bibelopfattelse. De fulgtes også et godt stykke vej, når de udmøntede deres nye opfattelse på de konkrete afsnit i teksten; men midt i Mika 4 gik de alligevel til hver sin side. Ganske vist var det principielle udgangspunkt det samme, at Mikas forkyndelse foregreb en definérbar periode indenfor Israels historie; de var helt enige om, at profeten ikke blot udtalte sig om den aktuelle historie, men også spæde om fremtiden. Men det viste sig, at de var uenige om, hvor langt ud i fremtiden de kunne antage, at Mika så. Det er værd at notere sig, at i hvert fald her i Mikaudlægningen, var Horneman mere opmærksom end Michaelis på, at man burde søge de begivenheder profeten udtalte sig om i den nærmere fremtid, fremfor den meget fjerne fremtid. Den nærmere fremtid strækker Horneman ganske vist betydeligt længere ud, end den senere forskning har brudt sig om, men på det punkt må man ikke glemme at godskrive Horneman, at man i dag har en langt større detailviden om Israels og Nærorientens historie, end man havde for to hundrede år siden³⁶.

Som det fremgår af den tidligere gengivne parafrase til Mika 3,12 mente Horneman, at dette vers forudsagde den babyloniske erobring af Jerusalem godt hundrede år efter Mikas tid; på det punkt er der ingen uoverensstemmelse med Michaelis³⁷. Ud fra deres opfattelse af profetiens forhold til historien var ikke andre muligheder tænkelige. Efter denne domsforudsigelse følger som bekendt beskrivelsen af Sions strålende fremtid (Mika 4,1-5), som er behandlet tidligere. Dette sammenstød af dom og forjættelse er så voldsomt, at de færreste profetforskere i dag – trods nye toner i Mikaforskningen³⁸ – anser overgangen fra kap. 3 til 4 som en original Mika-komposition. Men for Michaelis og Horneman var det ikke noget problem, fordi de så overgangen fra Mika 3,12 til 4,1 som en beskrivelse af et historisk forløb, hvor fortolkeren selv måtte udfylde hullerne. Mika må have tænkt på en fredstid, der skulle komme engang efter Jerusalems fald. Michaelis daterede denne fredstid meget præcist til at vare fra hjemkomsten til Antiokus Epifanes, mens

[36] I dag vil man dog slet ikke tale om profeterne som »spåmænd« på samme måde, som Horneman og Michaelis gjorde. Se herom i min bog, *Profeti og Protest*, Århus (Aros) 1971.

[37] Se ovenf. p. 62; Michaelis, *Oversættelse IV*, 2, p. 1349f.

[38] Disse »nye toner« har jeg behandlet i »Fire nye Mikakommentarer« *DTT* 40/1977, p. 234-262; jvf. *JSOT* 8, 1978, p. 3-32.

Horneman nøjedes med at omtale Kyros »den ædelmodige Persiske Monark« i parafrasen til 4,1 og undlader at sætte slutdato på³⁹.

De er altså enige om, at 4,1ff handler om den efterexilske periode, men fra Mika 4,9 tolker de teksten afgørende forskelligt. Horneman lader som tidligere nævnt⁴⁰ en ny »Afdeling« begynde her. 4,9-5,14 udgør en selvstændig tale, og det er derfor unødvendigt at antage, at den fortsætter beskrivelsen af det historiske forløb. Michaelis derimod læste 4,9ff som en direkte fortsættelse af beskrivelsen af den fredperiode, der sluttede i hellenistisk tid. Altså måtte han søge de i slutningen af kap. 4 omtalte belejringer af Jerusalem i senjødedommen. De måtte jo have fundet sted i tiden omkring Antiokus, altså i 160'erne f.Kr. eller lidt senere. Det peger henimod den hasmonæiske periode og for 4,14's vedkommende imod Herodes' belejring og erobring af Jerusalem; til belysning af disse begivenheder anvendes Josefus som hovedkilde⁴¹.

Denne opfattelse af slutningen af Mika 4 lægger naturligt op til, at Michaelis måtte lade Mika 5 handle om »Christi Fødsel i Betlehem, og hans Rige«. Det er så oplagt, at han skrev i kommentaren: »Hele Traaden i det forrige Capitels Spaadom leder mig til ham, og til hans Fødsels Sted.« Der er tydeligvis tale om Kristi fødsel; Michaelis ville have antaget det, også selv om Mika 5,1 ikke havde været udlagt på den måde i Matth 2,5f⁴².

Det er interessant, at Michaelis tog netop det argument i anvendelse, fordi han tidligere i sit forfatterskab havde understreget, at Mattæus-evangeliets udlægning af Mika-prophetien ikke var bindende for kristne, fordi den er et citat af de jødiske lærde. Det var en tanke, som Michaelis efter alt at dømme havde været optaget af, netop i de år, Horneman opholdt sig i Göttingen, og det er næppe forkert at slutte, at argumentet hørte sammen med en afvisning af Mika 5,1 som messiansk⁴³. Men i 1773

[39] Michaelis, *Oversættelse* IV, 2, p. 1353f. Horneman, *Prøve-Oversættelse*, p. 114.

[40] Se ovenf. p. 60.

[41] Michaelis, *Oversættelse* IV, 2, p. 1356-58. Michaelis' opfattelse er en forløber for de kommentatorer, der i dette århundrede har henlagt 4,1ff til efterexilsk tid. De gør det imidlertid ikke ud fra den opfattelse, at det skulle dreje sig om sene historiske begivenheder, men at det er eskatologiske udsagn. Se f.eks. K. Marti, *Kurzer Hand-Commentar zum Alten Testament* XII, Tübingen (Mohr) 1904, p. 280ff.

[42] Michaelis, *Oversættelse* IV, 2, p. 1204 og 1359.

[43] Der kan f.eks. henvises til *Orientalische und Exegetische Bibliothek* I 1771, p. 67 og IV 1773, p. 43. Begge gange hævder Michaelis dette standpunkt i forbindelse med anmeldelser af andres bøger.

eller 1774 læste Michaelis en afhandling, der overbeviste ham om, at slutningen af Mika 4 handlede om senjødiske begivenheder, således at det alligevel giver god mening at lade Mika 5 handle om Messias' fødsel. Afhandlingens forfatter, Verschuir »macht dis allerdings sehr wahrscheinlich, und sonderlich ist der Zusammenhang günstig«⁴⁴. Det er en viderebearbejdelse af denne teori, der danner basis for Michaelis' egen fremstilling i Mikaoversættelsen.

Horneman hævdede derimod, – eller tør man sige fastholdt – at Matth 2,5f ikke har autoritativ betydning for den kristne udlægning af Mika 5,1; det er jødisk eksegese og ikke Mattæus' egen⁴⁵. Hvis det beviseligt havde været en messiansk forjættelse, ville den ud fra Hornemans opfattelse af beviskraften i opfyldte spådomme⁴⁶ have været af uvurderlig høj værdi: »Nøje, og uden Tvetydighed at bestemme ens Fødselssted 800 Aar forud, det maatte vel være den sandeste Spådom«⁴⁷. Det var da heller ikke uden store betænkeligheder, Horneman opgav den messianske tolkning, hvis man skal tro ham for hans mange ords skyld. Mika 5,1 er det sted »af alle i Michah, (som) har foraarsaget mig meest Eftertanke, Undersøgelse, Overlæg, Tvivl, Beslutning, nye Tvivl, Frygt, nye Beslutning, og med alt dette dog endnu ikke engang givet mig selv fuldkommen tilstrækkelig Vished om den Meening, det indeholder«. Han havde anvendt »al muelig Umage ... al den Flid, Insigt og Tænekraft, som stod i min Magt«⁴⁸. Kort sagt, Horneman kunne ikke fastholde den messianske tolkning af Betlehem-Efratastedet!

I den traditionelle profetudlægning, fra før fortolkere som Michaelis begyndte at interessere sig for detaljerne i profeternes historie-

[44] I. H. Verschuir's opfattelse refereredes af Michaelis i *Orientalische und exegetische Bibliothek* VI 1774, p. 56-59 i en anmeldelse af *Dissertationes philologico-exegeticae quibus varia loca S. Codicis illustrantur et nova ratione explicantur*, Leovardiae et Franequæ (Chalmot & Romar) 1773 (se p. 32ff). – Horneman forlod Göttingen i 1773.

[45] Horneman, *Prøve-Oversættelse*, p. 156f. »Men Spørrsmaalet bliver, tænker jeg, efter en sund og fornuftig Fortolkningsmaade, heller ikke, om man kan intvinge een vis forudfattet Forklaring i Sammenhængen? men om, af Sammenhængen selv, upartisk og nøiagtig undersøgt, at udfinde den Forklaring, som naturligt flyder af Ordenes Inhold, og passer sig best i deres Sammenhæng?« (p. 158). – Joh 7,42 inddrages i *Anhang*, men også dette sted viser at det drejer sig om »det Jødiske Folks almindelige Meening« (p. 4).

[46] Jvf. Michaelis' opfattelse, refereret ovenf. p. 67.

[47] Horneman, *Prøve-Oversættelse*, p. 156.

[48] Horneman, *Prøve-Oversættelse*, p. 155.

beskrivelse, løb fremstillingen af profeternes dom-frelse skema ofte ud i eet på den måde, at straffen over Israel var Samarias og Jerusalems ødelæggelse nævnt i eet åndedrag, selvom der som bekendt var mere end et og et kvart århundrede imellem de to begivenheder⁴⁹. Hornemans udlægning af 4,9-5,14 viser, at han formåede at gøre alvor af, at Nordrigets og Sydrigets fald var to adskilte historiske begivenheder med et historisk forløb imellem. I denne periode har ikke mindst Sankeribs fejlslagne belejring af Jerusalem i 701 f.Kr. været af afgørende betydning. Taget under eet handlede den nævnte tekst ifølge Horneman, om at også judæerne skulle komme i exil. Det slås fast fra starten (4,9f), at de skal gå til Babylon. Men inden det kommer så vidt, skal en række begivenheder indtræffe. Først skal Jerusalem belejres, og det vil blive frygteligt ydmygende; dog skal fjenderne ikke gennemføre deres planer, fordi Gud har bestemt noget andet (4,11-14). Der skal komme en person fra Betlehem og hjælpe Jerusalems konge (5,1f); spørgsmålet er blot, hvilken person og hvilken begivenhed omkring 701, der i så fald er hentydet til?

Ifølge en tradition om omstændighederne ved Sankeribs opgivelse af Jerusalems belejring var det en »Herrens engel«⁵⁰, der slog assyrerne ihjel og drev Sankerib på flugt. Denne tradition kombinerede Horneman med en anden tradition, nemlig at ætioperkongen Tirhaka drog ud for at angribe assyrerne⁵¹. Denne kombination har tilsyneladende ikke været Hornemans originale påhit, selvom Michaelis ikke delte den⁵². Derimod er det, såvidt det har været muligt at efterspore,

[49] Som eksempel har jeg taget Edward Pococke, *A Commentary on the Prophecy of Micah*, 2. udg. Oxford (the Theatre) 1692. Gang på gang nævnes, at en tekst nok kunne tolkes om f.eks. exilet eller tiden herefter, men så tages hurtigst muligt springet direkte til »the Kingdom of Christ«; således kunne nok Mika 7,11-13 forstås om Jerusalems genopbygning efter exilet, men det gælder om at forstå teksten »spiritually and principally« (p. 98). Derfor bliver der ingen plads levnet til interesse for de mindre detaljer.

[50] מלאך יהוה , 2. Kong. 19,35; Jes 37,36.

[51] 2. Kong. 19,9; Jes 37,9.

[52] Michaelis, *Oversættelse IV*, 1: »Vel have nogle villet forklare den Engel hos Jesaias, som ihjelslaar de 185000 Assyrier, om Kong Tarako, som skal have overfaldet dem i samme Nat ...« (p. 33). Selv havde Michaelis en anden teori om Tiraka, nemlig at denne var draget gennem den arabiske ørken og ad den vej havde truet Assyrien (p. 32), – og så fastslår han meget emphatisk, at den omtalte Herrens engel var en pestengel (p. 33ff). Hornemans holdning hertil fremgår af følgende

Hornemans egen indsats at sætte den teori i sammenhæng med teksterne Mika 4,12 og 5,1.

Som sagt: ifølge Mika 4,12 havde Gud en anden plan med Jerusalem end de fjender, der belejrede den i 701 f.Kr. »Det Jødiske Folks Ven og Bundsforvante, Thirhakah, Kongen af Æthiopien, som hjælper Eders Konge og Folk at bekriige den Assyriske Konge, Sancherib, ham skal Jehovah netop i rette Tid ... sende Eder til Unsætning«⁵³. Betlehem, der ifølge 5,1 havde en funktion i frelsesøjemed, viste sig at være det sted, hvor Tirhaka og hans folk hvilede ud inden det natlige overfald på assyrerne. Prædiketet »liden« (צֶרִי) lægger sig ikke til Betlehem, men til Tirhaka, som også er den, der kaldes »hersker« (מוֹשֵׁל). Den traditionelle opfattelse af ordene וְמוֹצֵאתוֹ מִקֶּדֶם מִיָּמֵי עֲדָלָם («hans udspring er fra forud, fra evigheds dage») affærdiges med ordene: »Med Tvang kan man gjøre meget«. Nej, det skal oversættes: »... og hans første Oprindelse skal, fra de ældste Tider af, være fra Østen«⁵⁴.

Heller ikke de følgende vers i Mika 5 kom i Hornemans behandling til at afspejle de fjerne messianske tider, men begivenheder der lader sig indkredse i den nærmest følgende Israels-historie. Efter Sankeribs ophævelse af belejringen fulgte der en lykkelig periode, hvor Juda⁵⁵ blev en betydende faktor i omverdenen. Det er den periode, Mika forudsagde i 5,3-8⁵⁶. Domsprofetien, Mika 5,9-14, forudsiger straffen

citater: »Men hvad Nødvendighed er der og her, at antage nogen egentlig Undergierning? Saa vist, som der i Bibelen forekomme mange og vigtige Tildragelser, som de bibelske Skribenter selv udgive for virkelige Undergierninger, og som ikke lade sig forklare som naturlige Virkninger, frembragte af naturlige Aarsager; saa vist strider det dog heller ikke mod Guds Almagt og Viisdom, men flyder af den menneskelige Forstands Natur og Væsen, som Gud selv har dannet, at udfinde naturlige Aarsager til de Virkninger, som af disse lade sig udlede«. (p. 162f).

[53] Af omskrivningen af 4,12, Horneman, *Prøve-Oversættelse*, p. 159f. – Læg mærke til den typiske karaktergivning: »Det Jødiske Folks Ven og Bundsforvante, Thirhakah...«

[54] Horneman, *Prøve-Oversættelse*, p. 170. Oversættelsen af 5,1 findes p. 138.

[55] Jakobs rest, Mika 5,6-7, er i Hornemans specielle tolkning Juda; se nedenf. p. 80f.

[56] Den nyere forskning kunne måske nok gå med til, at første halvdel af 7. årh. f.Kr. var en rolig periode for Juda, fordi landet ikke var involveret i stridigheder mellem stormagterne i den periode. Men »lyksalig« i Hornemans mening var det næppe. Manasse blev konge ret hurtigt efter 701, og havde Horneman, tro som han ellers var mod Bibelens fremstilling, haft 2. Kong 21,1-18 for øje, kunne han næppe have genfundet den periode i Mika 5,3-8. Det rokkes ikke af den oplysning, som 2. Krøn 33,10ff giver, at Manasse skulle have omvendt sig på sine gamle dage. – Mon ikke Horneman har været lidt for hurtig her!

for, at synden efter denne lykkelige periode igen bredte sig. Der hentydes altså til, at Gud måtte lade Nebokadnezar ødelægge Jerusalem som straf over »endog mit eget elskede Jødiske Folk«⁵⁷.

Det er ikke vanskeligt at finde huller i Hornemans bevisførelse og påvise, at hans opfattelse er meget lidt sandsynlig; foruden Manasses tid tager han jo også meget let på Josias reform forud for det babylonske exil⁵⁸. Selv måtte Horneman jo også indrømme senere, at man ikke kunne løsrive Mika 5,1 fra Davids slægt og derved fra en slags messiansk betydning⁵⁹. Men det er ikke det afgørende. Det afgørende har været at vise, at Horneman på selvstændig vis formåede at arbejde videre med de intentioner, der lå i Michaelis' skriftopfattelse. Han var ganske givet ikke afklaret på dette tidspunkt⁶⁰, men der er ikke tvivl om at hans Mikastudier røber evner, der rigtigt udnyttet kunne have gjort ham til en gammeltestamentlig ekseget af internationalt format⁶¹. Desværre blev det andre sider i hans videnskabelige arbejdsform, der med tiden kom til at dominere, nemlig forhastede slutninger og unøjagtigheder. Det findes som allerede antydnet også her i *Prøve-Oversettelsen*, og det skal vi i det følgende se flere eksempler på.

Ved udlægningen af Mika 4,12 og 5,1 stod det klart, at Horneman også var afhængig af andre end Michaelis. Det gælder for flere af dem, ligesom det gjaldt for Michaelis, at de ikke nævnes. Det kan derfor være vanskeligt, om ikke umuligt at nå til bunds i hvornår Horneman støttede

[57] Horneman, *Prøve-Oversettelse*, p. 181. Som vi skal se et eksempel på senere, skiftede Horneman somme tider mening om en tekst undervejs i bogen. Det gælder bl.a. for 5,9-14. Han mente oprindeligt, at disse vers var en særskilt »Afdeling« rettet mod babylonerne (p. 94). Den samme tanke findes i Dathe, *Prophetæ Minores* (p. 85, note g; se nedenf. note 65) med henvisning til Jer 50,30ff; 51,21ff, men Horneman har ingen henvisning til Dathe i den sammenhæng. Til gengæld citerer han Dathe for – nu han selv har skiftet mening – at det skulle være en tale til ægypterne! (p. 180; jvf. p. 134).

[58] Se note 56. Mika 5,9ff kunne efter Hornemans præmisser være fortolket om Josia's reform (2. Kong 22-23) – Fra småtingsafdelingen kan nævnes, at det er påfaldende, at Horneman tolkede verbet וָשׁוּב (»vende om/tilbage«) i Mika 5,2 om judæernes bortførelse til Babylon og deres genforening med israeliterne der (p. 176).

[59] *Anhang*, p. 8, refereret i note 16.

[60] Jvf. Kornerup, *Den danske Kirkes Historie V*, p. 361.

[61] F. eks. er påvisningen af paralleliteten mellem Mika 2 og 3 (p 80) et stykke gedigent exegese.

sig på andre forskere, og hvornår han fremsatte sin egen originale opfattelse. Referencerne til den litteratur, han benyttede, er i høj grad utilfredsstillende. Han henviser nogle gange til andre forskere, men det er mest folk, han var uenig med, og henvisningerne har ofte en særdeles upræcis form⁶².

Kun hvor det drejer sig om geografiske og naturhistoriske oplysninger får læseren nogenlunde fyldige henvisninger til værker herom. Det skyldes nok, at Horneman følte sig på usikker grund i disse emner⁶³. For de geografiske forholds vedkommende har han bl.a. brugt Pocockes rejsebeskrivelser og Niebuhrs nye arabianske beskrivelser⁶⁴, suppleret med de klassiske beskrivelser hos Euseb og Hieronimus; hertil kommer selvfølgelig Josefus og ikke mindst Bibelens egne oplysninger.

Der er kun een forsker, der omtales så mange gange, at man får en fornemmelse af, at et værk af ham må have ligget fremme, mens Horneman arbejdede med sin bog. Det drejer sig om *Johann August Dathé* (1731-1791). Han udgav i 1773 en annoteret oversættelse på latin af de tolv små profeter⁶⁵, og læsningen heraf bekræfter, at Horneman har anvendt og er blevet inspireret af den også på steder, hvor der ikke direkte henvises til den.

Ned gennem Mikaforskningens historie har der været mange forskellige forsøg på at løse problemet om Mika 2,12-13. Mange har følt, at det er ilde anbragt med en så klar forjættelse på dette sted mellem stærke domsudsagn⁶⁶. Men Horneman fastholdt, at det var en

[62] Han bruger typiske vendinger som »En Deel Fortolkere« eller »Endeel Fortolkere« (p. 74, 128 etc.). Lad det også være et eksempel på Hornemans manglende konsekvens i ortografien!

[63] Han er f.eks. meget famlende i sin beskrivelse af et vandfald (p. 19) eller en vinmark (p. 23f).

[64] Richard Pococke (1704-1765), *Description of the East*, London 1743-45 kender Horneman i to forskellige tyske oversættelser (151f). Denne Pococke staver Horneman Pocoke! den anden med Mikakommentaren (note 49) staver han derimod Pocock (se videre p. 77). – Carsten Niebuhr (1733-1815), *Beschreibung von Arabien aus eigenen beobachtungen*, Kopenhagen (Møller) 1772.

[65] *Prophetæ Minores ex recensione textus hebraei et versionum antiquarum latine versi notisque philologicis et criticis illustrati a Joanne Augusto Dathio, Halae (sumtibus orphanotropei) 1773.*

[66] Pocockes *Commentary* (p. 22ff) viser, at man allerede på hans tid kendte tre mulige fortolkninger af disse to vers: en forjættelse, et domsudsagn eller et citat af de falske profeter, der er omtalt i 2,11. Den sidste opfattelse findes hos Michaelis i den variant, at 2,12f rummer, hvad Mika ville have gjort, hvis han havde været falsk profet (*Oversættelse* IV, 2, p. 1201f). – Hornemans egne problemer med forståelsen af teksten vender vi tilbage til (p. 79ff).

forjættelse, og det samme gjorde Dathe. Begge vendte sig især mod den teori, at det skulle dreje sig om et domsudsagn, og i den sammenhæng virker det som mere end en tilfældighed, at Horneman polemiserede mod »Endeel Fortolkere«, hvor Dathe tog afstand fra ligeså anonyme »Plerique interpretes«. Horneman afviste disse fortolkeres opfattelse med, at man ikke skal »miskiende Billedet om Lyksalighed«. »Men ... det (er) bekient, at אסף og קבר, om ikke altid, saa dog sikkert oftest bruges i god Mening«. Dathe talte tilsvarende om »promissio(nem)«: »Verba enim קבר et אסף semper in bonam partem dicuntur«⁶⁷. Trods distancen mellem de to udsagn, kan man næppe hævde, at Horneman er uafhængig af Dathe, især ikke når det viser sig, at det ikke er det eneste sted, hvor Horneman kommer til samme resultat som Dathe uden nærmere henvisning; f.eks. findes en række af de konjekturen til den hebraiske tekst, som Horneman foretog, også i Dathes kommentar⁶⁸.

På denne baggrund kan det være fristende at slutte, at når *Grotius* nævnes i forbindelse med en afvisning af, at »herskeren« i Mika 5,¹⁶⁹ skulle kunne være den efterexilske skikkelse Serubbabel og dernæst en type på Kristus, så sker det, fordi Dathe nævner det samme i sin kommentar⁷⁰. Dermed være ikke insinueret, at Horneman ikke har læst Grotius – han var uden tvivl meget belæst – men man har lov at gætte, at han er blevet mindet om Grotius' synspunkt ved at læse Dathe. Som vi skal se nedenfor af eksemplet med Pococke, var det sådan Horneman arbejdede.

Det er som sagt meget få steder, andre exegeters arbejder anføres med nøjagtig titel, for slet ikke at tale om sidetal. Derfor bør undtagelsen fra reglen nævnes. Det drejer sig igen om udlægningen af det vigtige 5,1; i den sammenhæng skrev Horneman bl.a.: »Uden at nedsænke os selv i det Hav af forskellige Meeninger, Fortolkerne have havt om disse Ords Udlæggelse, og som den lærde Wolfius i sin noksom bekiente Bog (Cur. philolog. & crit. Tom I, pag. 32 følg.), ville vi søge at

[67] Horneman, *Prøve-Oversættelse*, p. 74; Dathe, *Prophetæ minores*, p. 78. – Hvis det er rigtigt, at Horneman er afhængig af Dathe, kan man sige, at han »korrigerede« rækkefølgen af de hebraiske verber, som de er nævnt hos Dathe.

[68] F.eks. argumenterede de nogenlunde ens for, at בוצרה (Mika 2,12) skal vokaliseres *b^esara*, og at læsemåden Bosra afvises. Horneman henviste desuden til en arabisk ækivalent (Horneman p. 74f; Dathe p. 195). De rettede også begge תאמר til תאמר i Mika 3,3 (Horneman, p. 110; Dathe p. 195), og med »Syrreren« indføjes et לא foran להיטיב i Mika 7,3 (Horneman, p. 214; Dathe p. 197).

[69] Horneman, *Prøve-Oversættelse*, p. 158. – Om חורטל, se ovenf. p. 73.

[70] Dathe, *Prophetæ minores*, p. 83, note c.

lede os frem paa den rette vej til Sandheden»⁷¹. Den »noksom bekiente Bog« er *Johann Christoffer Wolfs* (1683-1739) evangeliekommentar fra 1725, der opregner »et Hav af forskellige Meeninger« om Mika 5,1 i forbindelse med gennemgangen af Matth. 2,6⁷².

Lidt længere fremme i sin udlægning af 5,1 afviser Horneman i en note⁷³ den opfattelse, *Edward Pococke* (1604-1691) har af זעיר nemlig at det skulle betyde »stor« mod alle traditionelle oversættelser. Sin viden herom har Horneman næppe haft fra Pocockes Mikakommentar fra 1677⁷⁴. Man kunne i så fald have forventet en af Hornemans bemærkninger, om den tvang der er lagt ned over exegeterne. Pocockes anliggende var nemlig at fjerne den modsætning, der findes mellem Mika 5,1 og Matth 2,6; Guds ord må være entydigt!⁷⁵ Hertil kommer, at Horneman stavede navnet Pocock, mens det i kommentaren skrives med *e* i slutningen. Det kunne tyde på, at Horneman har haft kendskab til navnet i den latinske form Pocockius; således findes det netop i J. C. Wolf's ovennævnte kommentar⁷⁶, og just med angivelse af det synspunkt, Horneman refererer Pococke for.

Et par steder valgte Horneman en anden løsning end Dathe på et tekstkritisk problem. I Mika 6,7 foretrak han læsemåden רחלי, »Ti

[71] Horneman, *Prøve-Oversættelse*, p. 166. Dette er ikke den eneste anakoluti i Hornemans bog!

[72] Jo. Christophori Wolfii ... *Curæ Philologicæ et criticæ in IV. ss. evangelia et actus apostolicos*, Hamburg (Kiener) 1725, p. 32-35.

[73] Horneman, *Prøve-Oversættelse*, p. 167f. – Om זעיר, se også p. 73.

[74] Se ovenf. note 49. – Jeg har kun haft adgang til 2. udgave. 1. udgave fik imprimatur d. 19. juli 1676.

[75] Problemet er at Matth 2,6 har οὐδὲν ελαχιστον, hvor Mika 5,1 har זעיר. For at løse op for den modsætning, hævdede Pococke, at det hebraiske ord foruden en direkte betydning (lille) måtte have »another signification« end »that by modern Translators usually given it« (citeret fra det upaginerede forord). I selve kommentaren står der, at han har støtte hos »a learned Jew, who probably never knew what was written in St. Matthew«. (p. 46).

[76] Wolf, *Curæ Philologicæ*, p. 33. I sin litteraturliste har Wolf da heller ikke Pocockes kommentar (se s. 26), men derimod Eduardi Pocockii ... *Notæ Miscellanæ philologico-biblicæ* ... Lipsiæ 1705. Heri behandles Mika 5,1 – Matth 2,6 problemet, p. 12-29, men det er heller ikke problemerne herfra, Horneman tager op. – Hvis Horneman havde kendt Pocockes kommentar, havde han kunnet drage nytte af den til sin afgørelse, om תניס i Mika 1,8 betyder drager (jvf. Christian d. 6's Bibel), delfiner eller krokodiller (p. 27f). Pococke, der ellers konsekvent forsvarede King James' Version, vover på dette sted at foreslå »Jackales« i stedet for »Dragons« på grundlag af en grundig filologisk argumentation.

tusinde fede *får* ...» i stedet for נחל (»strømme«), bl.a. med det argument, at man ikke kan tælle (fedt-)strømme i myriader. Han hævdede at støtte den iagttagelse på Houbigants studier af LXX og Vulgata, man han antyder ikke, hvor hos Houbigant han har hentet synspunktet. Det er næppe i den tekstkritiske studie til Det gamle Testamente, Houbigant udgav i 1777⁷⁷. Men i sin kommentar havde Dathe afvist Houbigant, og det må på baggrund af de øvrige eksempler være et åbent spørgsmål, om Horneman på det punkt er gået længere end til ham⁷⁸.

Også navnet *Lilienthal* dukker op i sammenhæng med tekstkritiske problemer⁷⁹. For eksempel nævnes, at denne har anført et hebraisk manuskript, der i Mika 1,4 læser חובות (»højene«) i stedet for חומות (»dalene«). Der er ingen tvivl om, at Horneman ud fra samme logiske fornemmelse som i foregående eksempel følte sig tiltrukket af denne læsemåde; det er »en meget antagelig ... Gisning«. Men i dette tilfælde er der ikke støtte i nogen af versionerne, og derfor slutter Horneman at det er en marginalnote, der er trængt ind i den egentlige tekst; altså kan han ikke følge læsemåden⁸⁰.

[77] Charles Francois Houbigant (1686-1783), *Notae criticae in universos Veteris Testamenti libros*, Francofurti a.M. (Varrentrapp & Wenner) 1777. Der bygges på en LXX-tradition, der har חובות, samt Vulgatas *hircorum*; men det græske ord må være en fejlskrivning for חלמות; se Dathe, *Prophetæ minores*, p. 197, og jvf. J. Zieglers udgave af LXX til *Dodecapropheton*, Göttingen 1943, p. 221.

[78] Horneman skrev »allerede Houbigant« (p. 193); der kan være tænkt på et at Houbigants tidligere arbejder, f.eks. *Biblia Hebraica cum notis criticis*, Paris (Briasson & Durand) 1753, p. 675. En antydning p. 17 peger i samme retning.

[79] Det må dreje sig om den Th. Chr. Lilienthal (1717-1781), der er mest kendt for »Die gute Sache der in der hl. Schrift Alten und Neuen Testaments enthaltenen göttlichen Offenbarungen« i 16 dele (1760-1780). Han var professor i Königsberg (sammen med Kant), og har udgivet de königsbergske codices. Horneman giver en forholdsvis nøjagtig titel (p. 19): *Descriptio duorum Codd. MSSorum cet.*, Regiomonti & Lipsiæ 1770, p. 358. Titlen angives lidt anderledes i W. Heinsius, *Allgemeines Bucker-Lexicon* 2 (1812), sp. 814.

[80] Horneman har en konjektur mere, som ikke findes hos Dathe, men som han angiver Lilienthal som kilde til. Det drejer sig om, at han læser formen ירמא (Mika 6,9; se p. 200f) ikke som afledt af רמא (at se) sådan som massoreterne vokaliserer ordet, men som en form af ירא (at frygte); også den konjektur har støtte i versionerne. – Iøvrigt er der en detalje, der peger i retning af, at Horneman ikke benyttede Dathe fra starten. I den store »rettelses«-note, der begynder p. 95 (se nedenf. p. 82) omtaler han en tekstrettelse, som Dathe har til 1,5, nemlig med LXX at læse חטון (synd) i stedet for חובות (høje); Dathe, *Prophetæ minores*, p. 193f. Den tekstrettelse, som langt de fleste forskere tilslutter sig idag, var for vidtgående for Horneman »skønt Gisningen i sig selv ellers kunde være ganske antagelig«. (p. 96).

Af disse eksempler fra det tekstkritiske område kan man se, at Horneman ikke manglede omhu på alle områder, som nogen har hævdet. Han kunne nok få og følge en ide, som han førte igennem, længere end den kunne holde; det gælder f.eks. Mika 5, som vi behandlede i afsnittet om hans forhold til Michaelis; men på steder, hvor der var mulighed for at sammenholde et resultat med, hvad han kunne få at vide af andre kilder, var han trods alt i stand til at vogte sig for at drage forhastede slutninger. Også det moment peger i retning af en betydelig exegetisk begavelse.

I et sidste hovedafsnit skal vi beskæftige os med endnu et forslag til løsning på et vanskeligt exegetisk problem, som Horneman arbejdede med. Ligeså lidt som hans forslag til løsning på forståelsesproblemerne i Mika 5,1 appellerer dette forslag til at blive fulgt. Det er ikke holdbart, men viser igen, at Horneman havde en frodig fantasi og en stædig vilje til at forsøge at føre sin idé ud i en tese; og det er ikke de dårligste egenskaber en exeget kan være udstyret med, især da ikke hvis de så afvejes af en efterfølgende omhu med detaljen. Det var nok på det punkt, det glippede for Horneman!

Som indfaldsvinkel til emnet kan man vælge at se på en ydre omstændighed ved bogens tilblivelse, fordi man derved også får et ganske godt indblik i, hvordan Horneman arbejdede. Man får både bekræftet påstanden om svigtende omhu, og om at Horneman var en forsker, der forstod at pege på problemer som de efterfølgende to hundrede års forskning over emnet har understreget virkelig er problemer.

Bogen er tilsyneladende skrevet på den måde, at Horneman afleverede manuskriptet til sin bogtrykker, Morten Hallager, i den takt han skrev det færdigt. Herefter har Hallager trykt det ark for ark. Det har medført, at Horneman ikke fik mulighed for at korrigere sin opfattelse af tidligere behandlede perikoper i Mikabogen, hvis han skiftede mening om dem på et senere tidspunkt; de var trykt, og den ændrede mening måtte så komme som fodnote. Det var kedeligt for ham, men heldigt for eftertiden.

Det skete med hans opfattelse af Mika 2,12-13. Da han kom til disse vers, gav han en traditionel tolkning af dem som forjættelse om

hjemkomst fra exilet, og især afviste han, at det skulle forstås som en trussel om »Bortførelsen til det Assyriske og Babyloniske Fængsel«⁸¹. Oversættelsen lyder i hans brede stil således:

12. Men Eder, alle Jakobs redelige Efterkommere! skal jeg tage til mig, og samle de overblevne sande Israeliter med Eder! Da skal jeg sette disse alle tilsammen, som een Faarehiord i een Faarestie⁸², som een Fæhiord i eet Indelukke paa een Græsgang; Som kiælne og tamme Dyr, skulle de lade deres Røst høre efter Mennesker.

13. Hyrden skal reise sig og aabne Udgangen for dem; de skulle bryde frem, og trænge sig igiennem Porten, og gaae ud med ham: Deres Konge skal gaae frem foran dem: Jehovah skal selv være deres Anfører⁸³.

På det tidspunkt var det ikke et problem for ham, hvad navnene Jakob og Israel stod for, men omkring tyve sider senere⁸⁴ ved diskussionen af Mika 3,8 føler han, at det er et problem med de to navne. Af overskriften (1,1) og kapitel 1 iøvrigt kan det sluttes, at Mikas publikum fandtes i begge de israelitiske riger; både Jerusalem og Samaria nævnes. Horneman gjorde sig derfor den relevante overvejelse om ikke de to navne kunne være Mikas betegnelse for de to riger. Der kan ikke være tvivl om, at Israel i så fald er Nordriget; altså må Mika bruge Jakob om sydriget, »det Jødiske Land«. Er det rigtigt, må han i 3,8 have tilhørere fra begge lande; spørgsmålet er så, om der kan tænkes en situation på Mikas tid, hvor det var muligt. Svaret er, at Mika 3 må høre hjemme

[81] P. 74; se p. 75f med noterne 66 og 67; jvf. også bemærkningen om »den traditionelle profetudlægnings«, p. 71. – Det er vanskeligt at sige, hvem Horneman (Dathe?) opponerede imod; men der er den interessante mulighed, at Horneman kan have lært det hos Michaelis, skønt denne i Mikaoversættelsen fremlagde en anden opfattelse; i så fald er Mika 5,1 ikke det eneste eksempel på at også Michaelis skiftede opfattelse. Da Michaelis i *Orientalische und Exegetische Bibliothek* V, 1773 anmeldte Dathes, *Prophetiae minores* (hvor han faktisk kun nåede til Hos 11) nævnte han Mika 2,12 sammen med bl.a. Jer 1,10 og Hez 43,3 på en sådan måde, at det ser ud som om han opfattede det som et domsudsagn (p. 149). – I en ny kommentar af J. L. Mays (*Micah, Old Testament Library, SCM Press, London 1976*) forklares Mika 2,13 som en oprindelig domsprofeti, men Mays angiver ikke om han har hentet ideen fra nogen anden forsker (se p. 75f).

[82] Se konjekturen i note 68.

[83] Til sammenligning anføres teksten fra Christian d. 6's Bibel: »Jakob! jeg vil vist sanke dig gandske, jeg vil vist samle det overblevne af Israel, jeg vil sette dem til hobe ligesom Bozræ faar: som en hiord midt i sin faare stie skal de buldre af mennisker./ Der opstiger den, som bryder igiennem for deres ansigt, de bryde igiennem, og gaae igiennem porten, og gaae ud ad den; og deres Konge gaaer igiennem for deres ansigt og HERREN fremmerst for dem«.

[84] Horneman, *Prøve-Oversættelse*, p. 93.

efter Samarias fald, hvor Israel ikke længere eksisterede som en politisk størrelse, men hvoren del »israeliter« opholdt sig i Jerusalem, flygtet fra assyrerne. Flygtningene er dem, der kaldes »Israels hus' dommere« (3,1.9)⁸⁵; altså havde Mika lejlighed til at henvende sig til både Jakob og Israel efter 722.

Mens Horneman arbejdede på denne hypotese, slog det ham, at den også måtte have konsekvenser for forståelsen af 2,12's omtale af »alle Jakobs ... Efterkommere« og »de overblevne ... Israeliter«. Dette vers kunne også afspejle situationen, som den tog sig ud efter Samarias erobring, – hvis altså Jakob er Juda! Følgelig antog Horneman nu, at de ovenfor citerede vers gjaldt »allene ... det Jødiske Riges Frelse fra Sancherib og derpaa følgende Lyksalighed under Jechizkiah, hvoraf da og de fra Assyrierne unkomne Israeliter nød Got, indtil det Jødiske Rige selv af Nebukadnæzar blev omkastet, og Inbyggerne bortførte til Babylon ...«⁸⁶. Denne antagelse måtte få konsekvenser med tilbagevirkende kraft for hele kapitel 2. Bebrejdelsen for de begåede synder gjaldt (stadig) indbyggerne i begge riger, men den explicite forkyndelse af bortførelse, som Horneman efter den almindelige antagelse fandt i 2,10⁸⁷, var efter den nye fortolkning kun rettet til Nordrigets ind-

[85] קציני בית ישראל (p. 93). Ved denne tolkning kommer både 3. og 4. Afdeling (se p. 60) til at ligge efter Samarias fald i 722 f.Kr.

[86] Horneman, *Prøve-Oversættelse*, p. 94. – jvf. tolkningen af 5,3-8 ovenf. p. 73.

[87] 2,10 kaldes ofte 2,11 på grund af de omrokeringer af teksten, som Horneman foretog; se note 8.

[88] Som omtalt i note 80 kom Horneman i anden sammenhæng i sin store note ind på Mika 1,5. Her findes betegnelserne Jakob og Israel, men han korrigerede ikke sin fortolkning til dette vers. På p. 20 konstaterede han derimod Jakob... »er sædvanlig i Bibelen et ligebetydende Navn med ...« Israel. Han behøvede måske ikke at have korrigeret det udsagn, men han kunne ikke have fastholdt følgende: »Men, at Jakob her ikke kan betyde andet, end Israel, i denne bestemte Bemærkelse, det er klart af den følgende Sammenheng i dette samme Vers, hvor Jakob modsettes Judah paa samme Maade, som Samaria modsettes Jerusalem«. (p. 21). Det er uomgængeligt rigtigt! og det betyder, at hvis Horneman var gået tilbage til 1,5 havde han måttet opgive sin hypotese igen. – Men trods denne lapsus er hypotesen et eksempel på, at Horneman tumlede med at finde en løsning på et virkelig vanskeligt problem i Mikabogen. Også her viser forskningshistorien, at det er vanskeligt at give en tilfredsstillende forklaring på den måde, Jakob og Israel er anvendt, hvis man samtidig ønsker at fastholde bogens integritet blot nogenlunde. Problemet er for nylig blevet behandlet på en ny måde af A. S. van der Woude (*Micha*, Nijkerk 1976, p. 31f).

byggere. Indbyggerne i Juda fik altså forkyndt en frist endnu, og historien har vist, at Mika så rigtigt.

I en stor note, der begynder p. 95, gjorde Horneman i detaljer rede for, hvor der på de foregående sider nu måtte rettes i hans oversættelse og øvrige fremstilling. Bl. a. måtte det besluttes, hvorvidt han skulle tage skridtet fuldt ud og gengive udtrykket יְעַקֵּב כָּל (2,12) »Eder alle Judah's Inbyggere« eller fastholde det tvetydige »Jakobiter«. Han var tilsyneladende mest stemt for at gøre det første⁸⁸.

Det vi har her er sandsynligvis Hornemans eget originale forslag til fortolkningen af et par vers, der som allerede sagt⁸⁹ har spillet en stor rolle i diskussionen om Mikabogens opbygning. Mig bekendt findes der ingen løsninger på 2,12-13's problem, der ligger i nærheden af, hvad Horneman nåede frem til. Horneman var altså næppe inspireret af andre, og på den anden side var der heller ikke andre, der tog hans idé op. I dag diskuterer man stadig de to vers; den almindeligste opfattelse er, at de er en exilsk eller efterexilsk lykkeprofeti, interpoleret i Mikas bog⁹⁰, og kun de færreste moderne forskere forsøger at indpasse versene i Mikas egen forkyndelse⁹¹.

Den her fremlagte undersøgelse startede ud fra en interesse for Mikabogens plads og betydning i den eksegetiske forskningshistorie. Men det er gået mig som i sin tid Bentzen, da han arbejdede med Horneman: »jeg kom til at holde af ham gennem Arbejdet med ham«⁹². Jeg har sagt, at jeg synes Bentzens kærlighed til Horneman gjorde ham

[89] Se ovenf. p. 75.

[90] Dette synspunkt dukkede op i de første årgange af B. Stades, *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* (1881ff) og er siden blevet almindeligt accepteret. Typisk er Mowinckels kommentar til stedet: »Et lykkeorakel, som er satt inn som motstykke til truselen om bortførelse 1,16 og skildringen av de griske, fordervede førere 2,1-11 ... Billedet og forestillingsformen bygger på Deuteriojesajas tanker om hjemvandringen som et triumftog under kongen Jahvæs førerskap«. *Det gamle testamente*, oversatt av S. Michelet, Sigmund Mowinckel og N. Messel, III, Oslo (Aschehoug) 1944, p. 679.

[91] Den forsker, der i dette århundrede er kommet nærmest til Hornemans opfattelse er nok E. Sellin, *Das Zwölfprophetenbuch*, (KAT XII), Leipzig 1922. Han siger under overskriften »Die Sammlung und Befreiung des Restes Israels«: »Offenkundig handeln die vv. von der Sammlung der bei dem Ansturm Assurs nach Jerusalem flüchtenden Bevölkerung Palästinas ... und ihre wunderbare Errettung durch Jahwe aus der Belagerung« (p. 275f).

[92] Bentzen, *Kirken og Tiden* 1937, p. 19.

for overbærende, men på den anden side må jeg indrømme, at det har været en glædelig overraskelse at finde en dansk eksegetisk bog om et gammeltestamentligt emne af et vist format fra 1777. Jeg havde forud prøvet at finde stof om gammeltestamentlige emner på dansk i perioden fra ca. 1800 til ca. 1880, og mit indtryk svarer ganske til, hvad redaktøren af *Theologisk Tidsskrift*, dr. Kalkar skrev i 1876: »Exegetiske og kritiske Arbejder over det Gamle Testamente ere i de senere Aar meget sjældne hos os«; – i stedet var der rigeligt med opbyggelsesskrifter og prædikensamlinger for hånden⁹³. Det var rart at kunne konstatere, at et tilsvarende udsagn ikke gælder om perioden i slutningen af det 18. århundrede⁹⁴.

[93] *Theologisk Tidsskrift*, 1876, udgivet af Dr. Chr. H. Kalkar, p. 113. Det sker i en oversigt over det forløbne års teologiske litteratur, hvoraf han specielt glædede sig over R. Volfs licentiaatafhandling, *Om integriteten af Profeten Zacharias' Bog*. – Denne udvikling skyldes naturligvis ikke alene, at Horneman blev ved for længe og kom i miskredit (se ovenf. p. 64); af andre momenter i den udvikling kan man nævne, at Hornemans efterfølger M. H. Hohlenberg (1797-1845) var meget lidt produktiv, og vel ikke mindst at den gammeltestamentlige forskning fra midten af århundredet kom under ledelse af C. Hermansen (1806-1882) og derved blev domineret af den konservative, tildels pietistiske, retning, som havde professor E. W. Hengstenberg i Berlin som hovedrepræsentant. Denne retning var stort set enerådende indtil Frantz Buhl (1850-1932) i 1880 blev docent og to år senere blev professor, – men også han kom jo snart ud for en række vanskeligheder; se f.eks. P. G. Lindhardt, To breve fra Frants Buhl til Peder Madsen, *DTT* 33/1970, p. 55-61.

[94] P. S.: Hornemans billede findes i *Den danske Kirkes Historie* V, p. 361. – Hans personlige autograf er i Statsbibliotekets eksemplar af *Prøve-Oversættelsen*; det er dediceret Schack-Ratlou, og har senere tilhørt pastor Blicher i Randlev. – Et af Hornemans tiptipoldebørn er den nuværende professor i gammeltestamentlig exegetik ved Århus Universitet, Benedikt Otzen. Må jeg til slut takke ham og andre venner for den tålmodighed, hvormed de i de seneste måneder har hørt mig snakke om Horneman!